

Редакційна колегія:

КІРЄЄВ О.І. (голова)

БУРЯК С.В.

БАЖАЛ Ю.М.

ГАЙДАР Є.Т.

ГАЛЬ В.М.

ГАЛЬЧИНСЬКИЙ А.С.

ГЕСЦЬ В.М.

ГРЕБЕНИК Н.І.

ГРУШКО В.І.

ДОМБРОВСЬКИ Марек

ІЛАРІОНОВ А.М.

КРАВЕЦЬ В.М.

КРОТЮК В.Л.

КРЮЧКОВА І.В.

ЛАНДІНА Т.В.

МАТВІЄНКО В.П.

МЕЛЬНИЧУК М.О.

МІЩЕНКО В.І.

МОРОЗ А.М.

ОСАДЕЦЬ С.С.

ПАЛАМАРЧУК А.Б.

ПАСІЧНИК В.В.

ПАТРИКАЦЬ Л.М.

ПЕТРИК О.І.

ПОДОЛЄВ І.В.

РАЄВСЬКИЙ К.Є.

РИЧАКІВСЬКА В.І.

САВЛУК М.І.

САВЧЕНКО А.С.

СЕНИЦЬ П.М.

СМОВЖЕНКО Т.С.

ФЕДОСОВ В.М.

ХОФФМАНН Лутц

ШЕВЦОВА О.Й.

ШЛАПАК О.В.

ЮЩЕНКО В.А.

ЯРЕМЕНКО С.О.

ЯЦЕНЮК А.П.

Номер підготовлено редакцією

періодичних видань НБУ

Головний редактор

ПАТРИКАЦЬ Л.М.

Заступник головного редактора

КРОХМАЛЮК Д.І.

Відділ з випуску журналу "Вісник НБУ"

Начальник відділу **ПАПУША А.В.**Редактор з питань бухгалтерського обліку, розрахунків та інформаційно-програмного забезпечення **КОМПАНИЄЦЬ С.О.**Редактор з питань валютного регулювання та міжнародних банківських зв'язків **БАКУН О.В.**

Редактор з питань економіки, законодавчого забезпечення та комерційних банків

В'ЮНСКОВСЬКИЙ М.І.Головний художник **КОЗИЦЬКА С.Г.**Літературний редактор **КУХАРЧУК М.В.**Дизайнер **ПЛАТОНОВА Н.Г.**Коректор **СІЛЬВЕРСТОВА А.І.**Оператор **ЛИТВИНОВА Н.В.**

Реклама і розповсюдження:

ГРЕБІШКОВ В.І., ФЕСЕНКО Н.М.Фото **НЕГРЕБЕЦЬКОГО В.С.,****МІЛЕВСЬКОГО Л.А.**

Черговий редактор

БАКУН О.В.**Четверта сторінка обкладинки:**

Михайлівський собор. Київ.

Фото **ГОЛЯК Т.І.****Адреса редакції:**

просп. Науки, 7, Київ-028, 03028, Україна

тел./факс: (044) 264-96-25

тел.: (044) 267-39-44

E-mail: litvinova@bank.gov.ua

Журнал зареєстровано Держкомвидавом України

09.06.1994 р., свідоцтво КВ № 691

Журнал рекомендовано до друку

Вченою радою Київського національного

економічного університету

Публікації в журналі Вищою атестаційною

комісією України визнано фаховими

Передплатний індекс "Вісника НБУ"

та додатка "Законодавчі і нормативні акти

з банківської діяльності" 74132

Дизайн**Редакція періодичних видань НБУ****Надруковано з готового оригінал-макета****департаментом організації виробництва і****господарської діяльності НБУ**

Формат 60 × 90 / 8. Друк офсетний.

Фіз. друк. арк. 9.0

Умовн. друк. арк. 9.0. Обл.-вид. арк. 9.9

При передруку матеріалів, опублікованих у

журналі, посилення на "Вісник Національного

банку України" обов'язкове. Редакція може

публікувати матеріали в порядку обговорення,

не поділяючи думку автора. Відповідальність

за точність викладених фактів несе автор,

а за зміст рекламних матеріалів —

рекламодавець.

© Вісник Національного банку України, 2003

Вісник

9 / 2003

Національного банку України

Щомісячний науково-практичний журнал Національного банку України

Видається з березня 1995 року

№ 9 (91) ♦ Вересень 2003

ЗМІСТ

Номер підписано до друку 02.09.2003 р.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК

А.Папуша € перший мільярд!	2
Банки Дніпропетровщини: програму розвитку банківської системи України — в дію	5
НБУ розширює міжнародну співпрацю	5

МАКРОЕКОНОМІКА

І. Крючкова Цінова конкурентоспроможність економіки України	6
А.Папуша Стратегічна зброя XXI століття	9
Ю.Харазішвілі, О.Заріцький, В.Заводник Інфляція, фактори впливу та інструменти регулювання	12

ФІНАНСОВИЙ РИНОК

Основні монетарні параметри грошово-кредитного ринку України у липні 2003 року	17
--	----

ФОНДОВИЙ РИНОК

О.Євтух Іпотека та іпотечний ринок	18
Ринок державних цінних паперів України у липні 2003 року	23

БАНКИ УКРАЇНИ

Структура активів банків України за станом на 01.07.2003 р.	24
Структура зобов'язань банків України за станом на 01.07.2003 р.	28
Структура власного капіталу банків України за станом на 01.07.2003 р.	32
Фінансові результати діяльності банків України за станом на 01.07.2003 р.	36
Зміни і доповнення до Державного реєстру банків, внесені за період із 1 липня по 1 серпня 2003 р., а також зміни і доповнення до переліку операцій, на здійснення яких банки отримали банківську ліцензію та письмовий дозвіл Національного банку України на здійснення операцій, внесені за період із 1 липня по 1 серпня 2003 р.	40

Банки, вилучені з Державного реєстру банків у липні 2003 р.	41
--	----

О.Романченко Відмивання брудних грошей як злочин	42
---	----

П.Решетніков Охорона банків: чи є альтернатива Державній службі охорони?	46
---	----

Р.Набок Побудова моделі впливу недохідних активів банку на рентабельність	50
--	----

БАНКІРИ І МИСТЕЦТВО

Л.Гребішкова Незабутня зустріч	53
---	----

ВАЛЮТНИЙ РИНОК

Офіційний курс гривні щодо іноземних валют, який встановлюється Національним банком України щоденно (за липень 2003 року)	54
---	----

Офіційний курс гривні щодо іноземних валют, який встановлюється Національним банком України один раз на місяць (за липень 2003 року)	56
--	----

НУМІЗМАТИКА І БОНІСТИКА

Про введення в обіг пам'ятної монети "Пектораль"	56
--	----

План випуску пам'ятних і ювілейних монет України на 2004 рік	57
--	----

ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ

В.Калужний Роль державних витрат та інвестицій у ринкових економіках	58
---	----

ЛІТОПИС БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

Т.Смовженко Свято Ошадності: спогади про... майбутнє	63
---	----

П.Гай-Нижник Лебідь-Юрчик — директор Державної скарбниці України в 1917—1919 роках	68
---	----

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК

Т.Харченко Автоматизація бізнес-процесів обліку збуту послуг	69
---	----

АНОТАЦІЇ

.....	72
-------	----

Валерій Калужний

Завідувач відділу економіки праці
Державного інституту праці та соціально-
економічних досліджень
Кандидат економічних наук

Те, що лідери Росії і Польщі називають шоковою терапією і переходом до ринкової економіки, насправді є маскуванням божевілля.

Мальколм С. Форбс-молодший,*
5 березня 1992 р.

Варто нагадати, що державні витрати — найважливіша складова валового внутрішнього продукту (ВВП) у будь-якій ринковій економіці. Проте донині немає однозначної відповіді на питання про оптимальну частку державного споживання у ВВП. З ним тісно пов'язана проблема вдосконалення оподаткування підприємств і громадян. Не з'ясовано також роль і перспективи розвитку державних інвестицій, особливо у країнах із перехідною економікою. Відкритим залишається і питання про межі приватизації державної та комунальної власності. А проте саме збільшення часток держави у ВВП і основному капіталі є тим чинником стабілізації, що забезпечив поступ і сучасний рівень науково-технічного та соціально-економічного прогресу в країнах із розвинутою ринковою економікою.

ВПЛИВ ДЕРЖАВНОГО СПОЖИВАННЯ І ПОДАТКІВ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

Економісти суперечливо оцінюють вплив величини державного споживання, вираженої у відсотках від ВВП, на економічне зростання [2]. У деяких працях виявлено негативний зв'язок, в інших [3, 4] — позитивний, але практично всі автори вказують на досить сильний позитивний вплив на зростання економіки державних інвестицій в інфраструктуру.

У ряді робіт аналізується вплив заходів бюджетно-податкової політики на темпи зростання ВВП. Зазначаються такі

* Президент і директор компанії Forbes, Inc., головний редактор журналу Forbes.

Роль державних витрат та інвестицій у ринкових економіках

Так чи інакше, але перші етапи переходу до ринкової економіки у нас відбулися. Незавжди передбачити, що після закінчення періоду приватизації настане не менш важливий етап зміцнення державного сектору економіки. Вже опубліковано чи не найпершу системну працю із політико-економічного аналізу результатів десятиріччя українських реформ, у якій також подано прогностичний нарис подальших державних реформаційних завдань “другого покоління” [1].

У статті висвітлено погляди зарубіжних економістів на роль державних витрат та інвестицій, проаналізовано довгострокові тенденції відповідних макроекономічних показників у США та сформульовано деякі пропозиції, спрямовані на вдосконалення економічної політики в нашій країні.

факти негативного впливу системи оподаткування:

1) високі податки не стимулюють накопичення капіталу й збільшення інвестицій;

2) податкова система може негативно впливати на масштаби досліджень і розробок, а також венчурні інвестиції у пошукові проекти. За сучасними уявленнями, ці напрями відіграють ключову інноваційну роль у розвитку економіки;

3) надмірний прибутковий податок на доходи громадян скорочує пропозицію праці й інвестиції в “людський капітал”;

4) некоректно встановлені податки можуть призвести до неефективного галузевого розподілу капіталу та праці — окремі галузі економіки через диференціацію податкового навантаження на прибутки підприємств стають неконкурентоспроможними [5].

Рівень оподаткування визначає величину державних витрат. Встановлено, що збільшення обсягу податкових надходжень (і відповідно державних витратів) позитивно впливає на економічний розвиток за кількома напрямками, а саме:

1) витрати на освіту й охорону здоров'я підвищують ефективність економіки внаслідок поліпшення якості “людського капіталу”;

2) державні інвестиції, поряд із приватними, вносять свою частку в розвиток економіки. Багато економістів найефективнішими визнають ті інвестиції, які не замінюють, а доповнюють приватні. Це стосується насамперед інвестицій у виробничу інфраструктуру загального користування (транспорт,

зв'язок тощо), де ринок не забезпечує достатніх капіталовкладень;

3) видатки на забезпечення законності та суспільного порядку підвищують рівень захисту прав власності, тож є необхідною і важливою умовою функціонування ринкової економіки.

Встановлено, що залежність темпів економічного зростання від державних витрат має вигляд “горба” [6, 7, 8]. Надмірно високі витрати потребують підвищених податків, які пригніблюють економічне зростання. Проте завелике скорочення державних витрат призводить до того, що держава не виконує ряд необхідних функцій. Рано чи пізно це теж відгукнеться зниженням темпів зростання. Отже, шкідливі як надмірно високі, так і надмірно низькі податки.

Очевидно, в кожній країні повинен існувати певний оптимум загального податкового вилучення доходів у бюджеті всіх рівнів. Цей оптимум можна визначити емпірично, вивчаючи вплив рівня державних витрат на темпи зростання. Попри те, що відповідні дослідження дають суперечливі результати, вплив державного споживання і загального рівня податкових доходів держави на зростання ВВП завжди оцінюється як помірний. Так, за допомогою імітаційного моделювання встановлено, що потенційне зниження одночасно всіх податків на 10% спричиняє підвищення темпів зростання на 0.25 % за рік [9]. При податковому навантаженні близько 40% від ВВП зниження податків на 10% збільшує темпи зростання на 0.63 процентного пункту.

На основі економетричного аналізу по-

казників ряду країн ефект скорочення податкового навантаження на 10% від ВВП оцінюється на рівні 0.72 % додаткового зростання за рік [10]. Ця оцінка уточнена з урахуванням непрямого впливу зниження податків на збільшення інвестицій до 1.28% [9].

Зафіксовано також позитивний зв'язок економічного зростання з рівнем витрат уряду і негативний — із рівнем податкового навантаження (за умови скорочення витрат на 10% від ВВП темпи зростання збільшуються на 0.7—0.9 процентного пункту) [11]. Таким чином, оцінений ефект скорочення бюджетних доходів і державного споживання на 10% від ВВП коливається між від'ємною величиною і додатковими 0.6—1.3 % приросту ВВП.

Американські економісти встановили: кожен відсоток зміни обсягу внутрішніх фінансових ресурсів компаній за рахунок зниження податків викликає короткострокову зміну обсягу приватних інвестицій в обробній промисловості всього на 0.1—0.15 %, а кожен відсоток зміни рівня завантаження виробничих потужностей — приблизно на 0.7—1 % [12]. Було з'ясовано: якщо недовантаження потужностей перевищує оптимальний рівень, то підвищення норми амортизації, введення у дію податкової знижки з інвестицій або зменшення податкової ставки на прибутки корпорацій не можуть призвести ні до чого іншого, як до перерозподілу прибутків унаслідок розподілу податкового тягаря [13]. Не слід також переоцінювати абсолютні розміри впливу процентної ставки на інвестиції в основний капітал. Зміна процентної ставки істотно впливає на інвестиції в житлове будівництво і темпи зростання споживчого кредиту, але значно помірніше — на виробничі капіталовкладення.

Коли очікуються вищі прибутки, інвестиції в основний капітал зазвичай зростають навіть при підвищенні процентної ставки та податкового навантаження на прибутки корпорацій. Коли ж такі сподівання безпідставні, виникає проблема недостатнього накопичення капіталу за умови надлишку грошових заощаджень і внутрішніх фінансових ресурсів підприємств. Потенційний капітал у тій чи іншій формі вивозиться за кордон.

Парадоксально, але в сучасних перехідних економіках низький рівень інвестицій також не пов'язаний із нестачею заощаджень. Так, у Росії в 1999 р. валові заощадження становили 25.5%, а валові накопичення — 15.1% від ВВП, оскільки інші заощадження були інвестовані в іноземні активи [2]. В Україні в 2000 р. валові заощадження становили 24.6%, а валові накопичення — 19.7 % від ВВП. У результаті чисте накопичення виявилось меншим від чистого заощад-

ження на 8 млрд. 365 млн. грн. (11 млрд. 673 млн. — 3 млрд. 308 млн.). Таким чином, проблема зумовлена недостатньою привабливістю інвестицій у тих умовах перехідної економіки, що склалися у висезгаданих країнах.

Практично у всіх дослідженнях виявлено сильний позитивний вплив на економічне зростання державних інвестицій в інфраструктурні галузі. Зауважено також значний вплив державних інвестицій на приватні [14]. Окремі дослідники вказують на більший ефект інвестування у нове обладнання порівняно з інвестиціями в цілому [15].

Загальний теоретичний висновок економістів стосовно досліджуваної проблеми досить простий: при завищеному рівні податків ефект їх скорочення може виявитися позитивним, при низькому рівні — негативним, а при нормальному податковому навантаженні — близьким до нуля. Також зазначається, що вплив державних витрат на економічне зростання значною мірою залежить від того, на що саме вони спрямовані та за рахунок чого фінансуються [16].

Детально аналізувалася також роль переключень, пов'язаних з окремими податками. При такому аналізі загальний рівень оподаткування вважається фіксованим, а зниження окремих ставок компенсується введенням на таку ж суму податків, позбавлених переключень. З'ясувалося, що податки з прибутку і прибуткового доходу спричиняють певний негативний вплив на економічне зростання (на цій підставі роблять висновки, що для забезпечення зростання краще встановлювати коректні податки на споживання [10]). Однак цей вплив можна вважати незначним: так, ефект від 10-процентного зниження ставки податку з прибутку спричиняє підвищення темпів збільшення інвестицій максимум на 1—2% за рік [9]. Встановлено, що податки, пропорційні фонду оплати праці, негативно впливають на економіку підприємств із низькою фондоозброєністю праці [5].

Підвищений ефект дає зниження рівня оподаткування прибутку, що використовується на дослідження і розробки. Надання податкового кредиту на такі витрати суттєво стимулює дослідницьку діяльність: кожен долар від зниження податкових вилучень призводив до збільшення витрат на дослідження на 2 долари [17].

Спеціальне дослідження МВФ [18] було присвячене комплексній оцінці ефекту бюджетних реформ, які проводилися у 8 країнах, що розвиваються (в тому числі у Китаї, Індії, Мексиці, Таїланді й Чилі). Аналіз бюджетної політики та показників економічного

розвитку в період із 1978 по 1993 р. засвідчив, що найсприятливішими для зростання були реформи, які передбачали вибіркоче скорочення державних витрат із переміщенням пріоритетів у бік продуктивнішого використання бюджетних коштів. Найрезультативнішими визнано державні інвестиції та видатки на освіту й охорону здоров'я.

Крім того, встановлено, що рівномірне зменшення всіх бюджетних видатків або надто масштабне їх скорочення є неефективним. Виникали "вузькі місця", які гальмували розвиток, і незабаром суттєва частина державних витрат знову відновлювалася. При проведенні подібних реформ не варто також переоцінювати результати збільшення заощаджень державного сектору: здебільшого вони приблизно наполовину компенсувалися скороченням приватних заощаджень.

РОЛЬ ІНВЕСТИЦІЙ І ДЕРЖАВНИХ ВИТРАТ У ПЕРЕХІДНИХ ЕКОНОМІКАХ

Нині багато економістів сходяться на думці, що податки необхідно знижувати, а розширення грошової емісії має сенс лише за певних умов. Проте сучасні підходи до стимулювання економічного зростання у країнах із перехідною економікою досить різноманітні й суперечливі.

Деякі економісти вважають залучення коштів у виробничу сферу основним чинником стимулювання економічного зростання в умовах перехідної економіки [19]. Вони пропонують організувати рефінансування виробництва центральним банком шляхом кредитування комерційних банків під заставу векселів платоспроможних підприємств, а також управляти пропозицією грошей за допомогою регулювання процентних ставок, послідовно знижуючи їх до рівня, що не перевищує рентабельності обробної промисловості. Проте цьому перешкоджає сучасна ситуація у банківській сфері.

Аналіз засвідчує, що основною перешкодою для банківських інвестицій у виробничу сферу є пов'язані з ними високі ризики, зумовлені загальною економічною нестабільністю, непрозорістю корпоративних фінансів, обтяженістю підприємств старими боргами та низьким рівнем дотримання контрактного права. У результаті інвестиційне кредитування реального сектору економіки перебуває на вкрай низькому рівні, попри те, що банки мають вільні кошти.

У країнах із перехідною економікою користується популярністю економічна політика, що базується на стимулюванні внутрішнього попиту. При цьому, як правило, пропонують одночасно стимулюва-

ЗАКОНОМІРНОСТІ ЗРОСТАННЯ ДЕРЖАВНИХ ВИТРАТ ТА ІНВЕСТИЦІЙ У США

ти споживчий та інвестиційний попит. Для вирішення першого завдання необхідно вжити додаткових заходів, аби підвищити доходи населення. Для розв'язання другого пропонують низку заходів щодо стимулювання інвестицій. Серед них:

- 1) зменшення оподаткування прибутку з метою збільшення його накопичення;
- 2) широке використання інвестиційних податкових пільг;
- 3) зниження ставок прибуткового податку з громадян;
- 4) державна підтримка перспективних інвестиційних проектів.

Як бачимо, потрібно одночасно вирішувати два завдання, які частково суперечать одне одному: збільшення зарплати призводить до скорочення прибутку і, отже, виснажує джерела фінансування інвестицій. Крім того, значне зростання зарплати, не пов'язане з реальним підвищенням ефективності роботи підприємств, обертається зниженням конкурентоспроможності виробництва.

Подібні пропозиції слабко пов'язані з умовами ринкового середовища. Крім того, стимулювання попиту доцільне лише за наявності жорстких бюджетних обмежень [20]. Без них результат буде у кращому разі тимчасовим.

Обґрунтовується також ще один підхід до стимулювання розвитку економіки, для якого вихід на траєкторію тривалого зростання — головна мета економічної стратегії. Для її досягнення пропонують широкий набір заходів, серед яких — податкова реформа, глибокі структурні та інституціональні перетворення.

Ключовою умовою досягнення головної мети вважають формування сприятливого інвестиційного та підприємницького клімату при високому рівні економічної свободи. Необхідно забезпечити гарантії прав власності, рівних і справедливих умов конкуренції, зняти адміністративні бар'єри стосовно бізнесу, руху праці та капіталу, проводити відповідальну бюджетну і грошово-кредитну політику, спрямовану на фактичне скорочення нераціональних державних витрат.

Проте й перелічені тут завдання явно суперечать одне одному. Зміцнення державних інститутів (судової системи, державного контролю) потребує відповідного збільшення фінансування, що не відповідає завданню зниження податків і державних витрат. Зокрема, для забезпечення законності та порядку необхідно суттєво збільшити фінансування судової системи. Для викорінення корупції та поліпшення якості державного апарату необхідно підвищити заробітну плату

кваліфікованим державним службовцям, можливо, скоротивши при цьому їх загальну чисельність.

Існує загальносвітова тенденція до збільшення частки державного споживання у ВВП зі зростанням величини ВВП на душу населення, відома як закон Вагнера [21]. Вона супроводжується випереджаючими темпами збільшення державних витрат на охорону здоров'я й освіту. Скорочення ж державних витрат доцільне лише тоді, коли вони завищені порівняно з оптимальним рівнем. Так, сприятливе для інвестицій і розвитку макроекономічне середовище формується тоді, коли загальні державні витрати утримуються в межах 30—40% від ВВП [22]. Рівень таких витрат у країнах із перехідною економікою Центральної та Східної Європи, які найуспішніше подолали період реформ, у 1997 і 1998 рр. становив у середньому 43% від ВВП при середніх темпах його зростання відповідно 4.6 і 3.9%.

У літературі знаходимо також радикальні пропозиції щодо створення сприятливих умов для економічного зростання [23, 24]. На основі обмежених статистичних даних стверджується, що темпи зростання залежать головним чином від макроекономічних чинників. Основні з них — величина державних витрат і ступінь лібералізації економіки. На підставі обмежених статистичних даних доводять висновок про те, що кожен додатковий відсоток приросту ВВП у Росії можна отримати за рахунок скорочення державних витрат щонайменше на 1% від ВВП, а також шляхом збільшення бюджетного профіциту принаймні на 0.6% від ВВП [23]. Тому для досягнення тривалих темпів зростання в розмірі 5—6% за рік необхідна подальша лібералізація економіки та скорочення державних витрат до 25—26% від ВВП (критичний аналіз цих пропозицій міститься у [25, 26]).

роаналізуємо закономірності зростання державного споживання та інвестицій на прикладі США.

У 1929 році, який передував Великій економічній депресії, питома вага загальних державних витрат у ВВП США становила всього 7.8%, у тому числі на частку штатів припадало 5.3% (динаміку питомої ваги загальних державних витрат у ВВП США в 1929—2001 рр., а також динаміку відповідного показника на рівні штатів та органів місцевої влади див. на графіку 1).

У 1934 р. відповідні показники зросли до 18.6 і 10.3% і стали головними чинниками поступового подолання кризових явищ в економіці США у 1935—1940 роках.

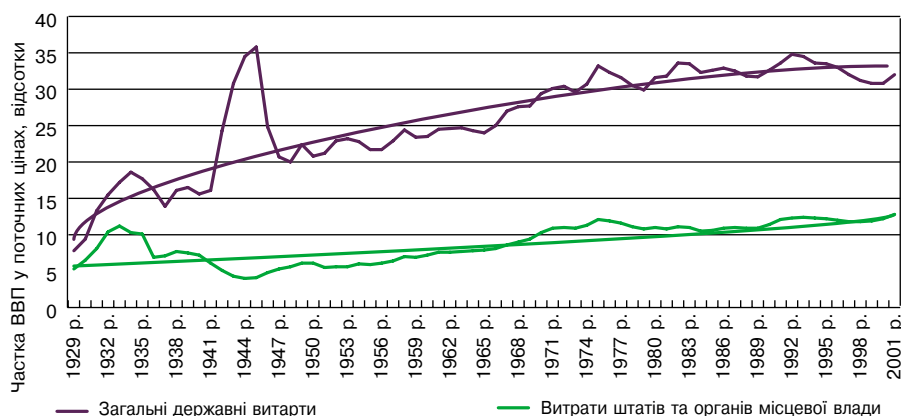
Якщо залишити осторонь роки Другої світової війни, то максимальної частки загальних державних витрат у ВВП США досягнули в 1992 р. (34.8%). На рівні штатів максимум спостерігався у 1993 р. (12.4%), потім пішло деяке зниження, і в 2001 р. частка загальних державних витрат становила 32%, а на рівні штатів — збільшилася до 12.8%.

Випереджаючими темпами у США зростають державні витрати на поліпшення якості “людського капіталу” (охорона здоров'я, освіта, відпочинок і культура). Питома вага державних витрат у ВВП на охорону здоров'я підвищилася з 1% у 1955 р. до 7.3% у 2001 р., а на освіту відповідно з 3.3 до 5.9% (див. таблицю 1).

Збільшення державних витрат впливає на підвищення продуктивності суспільної праці (див. графік 2) не тільки в результаті поліпшення якості “людського капіталу”, а й завдяки зростанню загальної зайнятості працездатного населення у зв'язку зі здійсненням державних поточних і капітальних витрат.

Збільшення частки державних витрат

Графік 1. Питома вага державних витрат у ВВП США в 1929—2001 роках*

*Розрахунки автора

Таблиця 1. Показники державних витрат США за напрямками у 1955, 1990, 2000 і 2001 роках (у поточних цінах)

Показники	1955 р.		1990 р.		2000 р.		2001 р.	
	млрд. доларів	% від ВВП	млрд. доларів	% від ВВП	млрд. доларів	% від ВВП	млрд. доларів	% від ВВП
Загальні державні витрати (поточні та капітальні)	90.1	21.7	1 889.5	32.6	3 023.3	30.8	3 229.0	32.0
Загальні державні витрати на охорону здоров'я, освіту, відпочинок і культуру, в тому числі:	18.3	4.4	638.0	11.0	1 239.5	12.6	1 358.8	13.5
на охорону здоров'я	4.3	1.0	304.0	5.2	653.6	6.7	733.2	7.3
на освіту	13.5	3.3	318.7	5.5	560.0	5.7	598.6	5.9
на відпочинок і культуру	0.5	0.1	15.3	0.3	25.9	0.3	27.0	0.3
Валовий внутрішній продукт	415.2	100.0	5 803.2	100.0	9 824.6	100.0	10 082.2	100.0

Джерело: Table 3.17. Selected Government Expenditures by Function // National Income and Product Accounts Tables. — U.S. Bureau of Economic Analysis. 2002 (http://www.bea.doc.gov).

понад 32% від ВВП практично не впливає на зростання продуктивності суспільної праці (див. графік 2); цієї межі у США досягли до початку 80-х років XX століття.

Таким чином, закон Вагнера діє лише до моменту досягнення оптимальної питомої ваги державних витрат у ВВП. Подальше збільшення частки державних витрат могло б сприяти підвищенню темпів економічного зростання лише за умови відповідного підвищення питомої ваги державних інвестицій в основний капітал реального сектору економіки.

Роль державних інвестицій у ринковій економіці однозначно позитивна, про що свідчить досвід подолання в США Великої економічної депресії та інших криз. Але необмежене зростання частки державного сектору в основному капіталі означало б перехід у перспективі до державної економіки. Цей процес не може не викликати протидію з боку підприємницьких структур у формі боротьби за зниження “надмірних”, як правило, прогресивних податків.

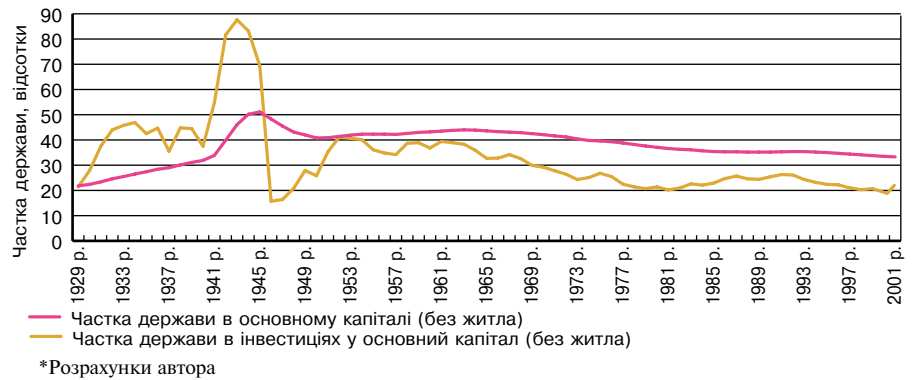
Проте без достатніх державних інвестицій дуже важко боротися за проявами та наслідками циклічного розвитку ринкової економіки. Під час Другої світової війни, яку можна розглядати як надзвичайну кризу, у США встановили повний державний контроль над розподілом матеріальних ресурсів. У результаті приватні інвестиції в основний капітал (у тому числі житло) скоротилися з 76.3 млрд. у 1940 р. до 58.5 млрд. доларів у 1944 р., а державні інвестиції зросли

відповідно з 30.5 млрд. до 247.0 млрд. доларів (у цінах 1996 р.). У 1945 р. державні інвестиції стрімко зменшилися — до 22.5 млрд. доларів, а приватні зросли до 155.8 млрд. доларів.

У 1948—1949 рр. у США вибухнула перша повоєнна криза. З метою її пом'якшення держава помітно збільшила свої капіталовкладення: у 1949 р. вони становили 49.9 млрд., у 1952 р. — 102.9 млрд. доларів.

Збільшення обсягу державних інвестицій спостерігалось також під час криз 1953—1954, 1957—1958 і 1960—1961 рр., а потім (після порушення цієї закономірності під час криз 1969—1970 і 1974—1975 рр.) — у кризових 1991 і 2001 роках.

Графік 3. Частка держави в основному капіталі та інвестиціях в основний капітал (без житла) у США в 1929—2001 роках*

Зазначимо, що порушення закономірності зумовлене тим, що у відповідні періоди уряд США прагнув насамперед послабити інфляцію, яка стала не менш гострою

економічною проблемою, ніж падіння обсягів виробництва. Це свідчить також про використання переважно емісійних засобів фінансування приросту державних інвестицій.

Незважаючи на вплив неоліберальних поглядів у американському суспільстві, держава останніми роками практично не втратила своєї ролі в економіці (динаміку питомої ваги держави в основному капіталі та інвестиціях в нього відображено на графіку 3): у 2001 р. їй належало 33.3% основного капіталу (без житла) при частці загальних державних інвестицій в основний капітал — 22%.

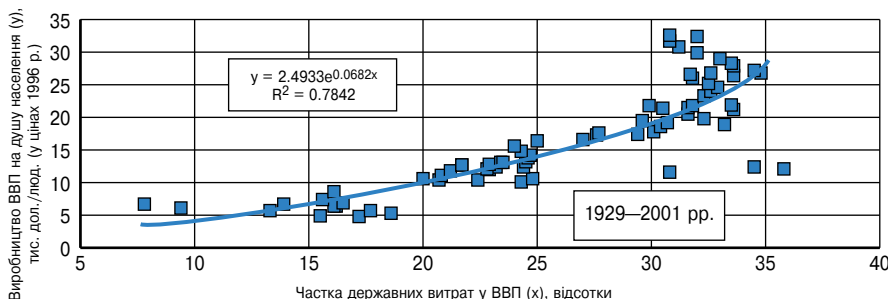
У 2002 р. уряд США фактично відмовився від концепції монетарно-лібераль-

ного управління економікою, переорієнтувавшись на пряму підтримку економічного зростання за рахунок державних ресурсів. За приблизними оцінками, обсяг бюджетної допомоги американській економіці в 2002 р. сягнув близько 50 млрд. доларів на місяць [29]. Але вже з червня 2002 р. стало зрозуміло, що стимулювати економічне зростання у Сполучених Штатах традиційними методами вже запізно.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Ігноруючи практичний досвід США та інших країн, зарубіжні радники всіх рівнів і рангів запропонували нашій країні систему заходів, в основному адекватну “Вашингтонському консенсусу”.

Графік 2. Залежність показника виробництва ВВП на душу населення від частки державних витрат у США в 1929—2001 роках*

*Розрахунки автора

Передбачалося насамперед провести [то-тальну] приватизацію, [повне] дерегулювання економіки, в тому числі [нестримну] лібералізацію цін, валютного курсу та зовнішньої торгівлі, скорочення бюджетного дефіциту і [абсолютно] відмовитися від його монетарного фінансування (у квадратних дужках — вітчизняне сприйняття зарубіжних концептуальних настанов — *Авт.*). Насправді більшість із цих пропозицій — це замаскована спроба експортувати чергові непорозуміння на зразок “шокової терапії”. З деякими негативними наслідками їх реалізації ми вже знайомі. Зазначимо лиш те, що в 2001 р. в Україні питома вага витрат державного бюджету у ВВП скоротилася до 27.4 % (у 1995 р. — 36.9 %, без коштів Пенсійного фонду), а частка інвестицій в основний капітал за рахунок видатків державного бюджету знизилася до 6% порівняно із 22% у 1995 р. [27].

На підставі проведеного аналізу можна запропонувати деякі нововведення в економічній політиці України. Оскільки віра приватного інвестора в можливість ефективного інвестування в країні ґрунтовно підірвана (про це свідчить істотне перевищення останніми роками обсягів чистого заощадження над обсягами чистого накопичення), доцільно збільшити обсяги державних інвестицій в основний капітал. Їх необхідно спрямувати на реалізацію високоєфективних інвестиційних проєктів у реальному секторі економіки (промисловості, будівництві, сільському господарстві тощо). Пріоритетними повинні бути проєкти, орієнтовані на використання переважно вітчизняного устаткування, приладів, інструментів тощо.

Одним із головних джерел фінансування державних інвестицій може слугувати емісія облігацій державної позики на розбудову та розвиток народного господарства України, які найвигідніше реалізувати вітчизняним юридичним і фізичним особам під прийнятний процент і з умовою погашення номінальної вартості цінних паперів у доларовому (євродоларовому) обчисленні.

Новозбудовані й потенційно високоприбуткові державні підприємства можна здати в оренду (як це робиться в США), або продати (приватизувати) приватним особам (акціонерам). Слід зважати, що для більшості потенційних акціонерів (комерційних банків) значно вигідніше вкласти заощадження (кошти вкладників) у акції реальних, уже створених підприємств, ніж ризикувати своїми (чужими) грошима (за відсутності будь-яких гарантій їх захисту з боку держави),кладаючи їх у будівництво нових підприємств. Зрозуміло, частину ефективних підприємств слід залишити у власності держави, бо завжди вигідніше податки й дивіденди

спрямовувати у державний бюджет, а не в чиюсь приватну кишеню.

Як відомо, найважливішу частину позикових коштів нефінансові корпорації одержують, розміщуючи приватні облігації. Це потребує потужної системи фінансових посередників (приватні страхові компанії та пенсійні фонди, ощадні банки тощо), які формують масовий попит на довгострокові приватні зобов'язання. У США на розміщення приватних облігацій припадало майже 60% усіх позикових ресурсів, залучених нефінансовими корпораціями протягом 1970—1994 років. У Канаді ця частка перевищувала третину [28]. В Україні ж дану форму фінансування інвестицій пропонується видозмінити, тимчасово наділивши функцією приватного інвестора державу. Проте з огляду на наш досвід необхідно, мабуть, прийняти спеціальний закон, який гарантував би цільове використання залучених коштів та повернення державою громадських заощаджень, вкладених у державні облігації.

Дотепер прямого стимулювання капітальних інвестицій з боку держави практично не було, і саме це є найслабшою ланкою в її інноваційно-інвестиційній політиці [1, с.149]. Реалізація запропонованої новації дала б змогу вирішити ряд вельми актуальних проблем розбудови нашої економіки.

Література

1. Гальчинський А.С., Гець В.М., Кінах А.К., Семиноженко В.П. *Інноваційна стратегія українських реформ*. — К.: Знання України, 2002. — 336 с.
2. Гурвич Е.Т. *Государственная политика стимулирования экономического роста // Экономическая экспертная группа*. — М., 2000.
3. Caselli F., Esquivel G., Lefort F. *Reopening the Convergence Debate: a New Look at Cross-Country Growth Empirics // Journal of Economic Growth*. — 1996. — № 1.
4. Olson M., Sarna N., Swamy A. *Governance and Growth: a Simple Hypothesis Explaining Cross-Country Differences in Productivity Growth // Public Choice*. — 2000. — Vol. 102. — P. 341—364.
5. Калюжний В.В. *Вплив податків на процес ринкового ціноутворення й економіку підприємств // Фінанси України*. — 2002. — № 6. — С. 17—25.
6. Rebelo S. *Long Run Policy Analysis and Long Run Growth // NBER Working Paper 3325*. — 1990.
7. Barro R.J., Sala-I-Martin X. *Economic Growth*. — McGraw Hill, 1995.
8. Barro R.J. *Determinants of Economic Growth*. — MIT Press. — 1997.
9. Mendoza E., Milesi-Feretti G., Asea P. *On the Ineffectiveness of Tax Policy to Alter Long-Run Growth: Harberger's Superneutrality Conjecture*. — Federal Reserve Board

of Governors, 1996.

10. Engen E., Skinner J. *Fiscal Policy and Economic Growth // NBER Working Paper 4223*. — 1992.

11. McCallum, J., Blais A. *Government, Special Interest Groups and Economic Growth / Public Choice*. — 1998. — Vol. 54. — № 1.

12. Hickman B.G. *Investment Demand and U.S. Economic Growth*. — Washington, 1965. — P. 22.

13. Kaiser N.F. *Macroeconomics, Fiscal Policy and Economic Growth*. — N.Y., 1964. — P. 93.

14. Easterly W., Rebelo S. *Fiscal Policy and Economic Growth: an Empirical Investigation // NBER Working Paper 4499*. — 1993.

15. De Long B., Summers L. *Macroeconomic Policy and Long Run Growth*. — 1992.

16. Fisher S., Sahay R., Vegh C. *From Transition to Market: Evidence and Growth Prospects // IMF Working Paper. WP/98/52*. — 1998.

17. Hall B. *R&D Tax Policy During the 1980s: Success or Failure? // Tax Policy and the Economy*. — MIT Press. — 1993. — Vol. 7.

18. Mackenzi G., Orsmond D. *The Quality of Fiscal Adjustment and Growth // IMF occasion paper*. — 1996.

19. Глазьев С. *Будет ли новый финансовый кризис? // Вопросы экономики*. — 2000. — № 6.

20. Kornai J. *Transformational Recession: the Main Causes // Journal of Comparative Economics*. — 1994. — Vol. 19. — P. 39—63.

21. Commander S., Davoodi H., Lee U. *The Causes and Consequences of Government for Growth and Well-being*. — World Bank, 1998.

22. Gomulka S. *Output: causes and of the decline and the recovery // Understanding Transition*. — MIT Press. — 1998.

23. Илларионов А. *Бремя государства // Вопросы экономики*. — 1996. — № 9.

24. Илларионов А. *Как Россия потеряла XX столетие // Вопросы экономики*. — 2000. — № 1.

25. Фридман Л., Видясов М., Мельянец В. *Государственные расходы и экономический рост // Мировая экономика и международные отношения*. — 1999. — №№ 10—11.

26. Еремин А.М. *Что потерял либермор Илларионов // Экономическая газета*. — 2000. — № 11.

27. *Україна у цифрах у 2001 році: Корот. стат. довідник*. — К.: Техніка, 2002. — С. 114.

28. Энтов Р., Радыгин А., Май В., Сунельников-Мурылев С. и др. *Развитие российского финансового рынка и новые инструменты привлечения инвестиций*. — М.: Институт экономики переходного периода, 1998.

29. Хазин М. *Впереди — катастрофа. Экономические итоги и тенденции 2002 года // Завтра*. — 2003. — № 4.